

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

1.1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Το κτιστό, ή υλικο-τεχνικό περιβάλλον, ή δομημένο περιβάλλον, είναι το κύριο αντικείμενό μας, εφόσον το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού έχει συγκεντρωθεί σε μεγάλα οικιστικά συγκροτήματα. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται σ' εκείνες τις μορφές κατοικιών στις οποίες —όπως στην περίπτωση των πανεπιστημιακών εστιών και των νοσηλευτικών θαλάμων— πολλοί άνθρωποι πρέπει να μοιραστούν ένα φυσικό χώρο σχεδιασμένο να εκπληρώσει τις βασικές λειτουργίες της καθημερινής ζωής. Με τα κυρίως ψυχοκοινωνικά ενδιαφέροντα, αυτό το κείμενο ξεκινάει από την γενική υπόθεση ότι η εκμετάλλευση του περιβάλλοντος και του φυσικού χώρου συνιστά ένα αποτελεσματικό μέσο που επηρεάζει τις συγγενείς συμπεριφορές των στεγαζομένων.

Από την άποψη της καθαρής ψυχολογίας, οι πιο αντι-

προσωπευτικές συμβολές μπορούν να βρεθούν πρωταρχικά στις μελέτες του περιβάλλοντος των ψυχιατρικών θαλάμων. Όπως αναφέραμε, η Π.Ψ. αντιμετώπισε μια από τις μεγαλύτερες της προκλήσεις, στη συγκεκριμένη αυτή περιοχή: να βρει τρόπους στους οποίους η χωρο-φυσική διάταξη μπορεί να συμβάλλει σε μια αποτελεσματικότερη εκπλήρωση των στόχων / λειτουργιών εκείνου του περιβάλλοντος.

Κινούμενη προς αυτήν την κατεύθυνση, η προσοχή των ερευνητών έχει πρωταρχικά επικεντρωθεί στο θεραπευτικό σκοπό του ψυχιατρικού ιδρύματος και το βασικό ερώτημα αφορά την χωροφυσική οργάνωση για την ενθάρρυνση επαφών και διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των ασθενών.

Η σπανιότητα ή η έλλειψη αλληλεπίδρασης μεταξύ των ασθενών ή μεταξύ των ασθενών και του υγειονομικού προσωπικού και των εξωτερικών επισκεπτών, προβάλλει ως το κεντρικό θέμα που επανέρχεται σχεδόν σε όλη την έρευνα για το ψυχιατρικό περιβάλλον· τόσο συχνά όπως, η επαλήθευση των ισχυουσών υποθέσεων για τη λύση του προβλήματος συνιστά το τμήμα που ολοκληρώνει τον προγραμματισμό και την εκτέλεση αυτών των μελετών διαμέσου του άμεσου πειραματισμού των διατάξεων και των εναλλακτικών οργανώσεων των φυσικών χώρων.

Η τεχνική της “χαρτογράφησης της συμπεριφοράς” (“behavioural mapping”) έχει χρησιμοποιηθεί πριν και μετά από συγκρίσεις στην ανακαίνιση και στην αναδιάταξη. Αυτή η τεχνική, που επίσης χρησιμοποιείται ευρέως σε άλλες περιοχές της έρευνας, συνεπάγεται μια συστηματική διαδικασία παρακολούθησης σε χρονικά διαστήματα και ταξινόμηση (τόσο ποιοτική όσο και ποσοτική) συμπεριφορών που επιδεικνύονται από ξεχωριστά άτομα στους χώρους του φυσικού περιβάλλοντος που εξετάζεται. Η άποψη που οι Ittelson et al. (1970) ανέπτυξαν μελετώντας ψυχιατρικούς ασθενείς διακρίνει τρεις συγκεκριμένους τύπους συμπεριφοράς που ορίζονται ως κοινωνικός, απομονωμένος - ενεργός, απομονωμένος παθητικός. Οι τρεις διαφορετικές κατηγορίες περιγράφουν:

- α) Επικοινωνιακές - αλληλεπιδραστικές συμπεριφορές με άλλους (από την συνομιλία ως την διασκέδαση και τις συντονισμένες ενέργειες).
- β) Συμπεριφορές που δεν συνιστούν σχέσεις με άλλους, αλλά διεξάγονται μέσα από οποιαδήποτε μορφή δραστηριότητας (όπως ανάγνωση, ατομικές απασχολήσεις, προσωπική υγιεινή).
- γ) Συμπεριφορές οι οποίες, εκτός του ότι προβάλλουν μέσα από την απομόνωση, δε συνιστούν κανενός είδους δραστηριότητα (ξαπλωμένοι στο κρεβάτι χωρίς να κοιμούνται, καθισμένοι σιωπηλοί, άσκοπα περιπλανώμενοι).

Τα παραδείγματα που μας παρέχει η βιβλιογραφία σε σχέση με την

υπόθεση της παρέμβασης στο φυσικό περιβάλλον προτείνουν καταστάσεις στις οποίες ο χειρισμός της οργάνωσης του χώρου μπορεί να αφορά τόσο την διάταξη των επίπλων και την επίπλωση των ξεχωριστών δωματίων (Sommer & Ross 1958, Holahan & Wanderman 1987) όσο και την δημιουργία εκ νέου μεγαλύτερων περιοχών. Αυτό μπορεί να συνεπάγεται, για παράδειγμα νυχτερινές ζώνες, κατασκευασμένες σε χώρους που αν και σχεδιασμένοι για περιορισμένο αριθμό ατόμων, είναι κανονισμένοι έτσι ώστε να μην εμποδίζουν την αμοιβαία πρόσβαση και την επικοινωνία (Holahan & Saegert 1973).

Σε σχέση με τα αποτελέσματα, από τη μια μεριά, η έρευνα που δημοσιεύτηκε με αυτό το θέμα τείνει να δείξει τις κυρίως ποσοτικές αυξήσεις στις διαπροσωπικές συμπεριφορές που επιδεικνύουν οι ασθενείς μετά τις παρεμβάσεις: από την άλλη, επικεντρώνεται σε γενικότερες ενδείξεις, προτείνοντας ψυχολογικές αξιολογήσεις προς την κατεύθυνση του σχεδιασμού προβλημάτων αναφορικά με τη σχέση μεταξύ των φυσικών χώρων και της συμπεριφοράς.

Αντιμετωπίζοντας τον αντικειμενικό σκοπό της καθιέρωσης και διατήρησης ενός θετικού κοινωνικού κλίματος, αυτή η έρευνα υποδεικνύει πως η διάταξη του περιβάλλοντος χώρου πρέπει πρώτα να προσφέρει στους χρήστες ευκαιρίες τόσο για ιδιωτικότητα όσο και για επαφές και κοινωνική αλληλεπίδραση (Ittelson et al. 1970).

Επιπλέον στις μελέτες που αφορούν το ψυχιατρικό περιβάλλον αυτή η γενική ένδειξη έχει επίσης υποστηριχθεί εμπειρικά στην έρευνα που διεξάγεται για άλλους τύπους περιβάλλοντος όπως πανεπιστημιακές εστίες στις Ηνωμένες Πολιτείες. Συγκρίνοντας φοιτητές με την ίδια διάρκεια ετήσιας διαμονής σε εστίες με διαφορετικές φυσικές διατάξεις του χώρου διαμονής, οι Baum & Valins (1977) υπέθεσαν και εξακρίβωσαν πειραματικά διαφορετικές τάσεις προς μορφές “κοινωνικής” συμπεριφοράς στις δύο περιπτώσεις που εξετάζονται.

Οι συγγραφείς βρίσκουν μεγαλύτερη κοινωνικότητα μεταξύ των ατόμων σε εστίες με χώρο οργανωμένο σε πολλά μικρά δωμάτια παρά σ' εκείνους που ζουν σε εστίες με μόνο λίγα πολύ μεγάλα δωμάτια και έτσι, είναι συνεχώς ανοιχτοί για επαφή μεταξύ των διαφόρων στεγαζομένων.

Πέρα από την αδιαφιλονίκητη διαδικαστική – τεχνική δυσκολία (πάνω απ' όλα πειραματική) που εμπλέκεται στην εξασφάλιση αποτελεσμάτων, μελέτες όπως αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντικές εξαιτίας της αυξανόμενης κριτικής συζήτησης που έχει δημιουργηθεί γύρω απ' αυτές από θεωρητική – μεθοδολογική άποψη. Στην πραγματικότητα, είναι φανεροί οι περιορισμοί που προέρχονται από την αυστηρά φυσική και συμπεριφοριστική προ-

οπτική τους.

Σχετικά μ' αυτό οι Ittelson et al. (1970) υποδεικνύουν πως, στην προσπάθεια να προσδιορισθούν μόνο οι άμεσες σχέσεις μεταξύ των χωρο-φυσικών χαρακτηριστικών (“καταστάσεις ερεθισμού”) και στις διαπροσωπικές συμπεριφορές, κάποιος, a priori αποποιείται της ευκαιρίας —άκρως σχετική από μια ψυχολογική άποψη— να προσδιορίσει το ρόλο που παίζουν οι άνθρωποι στο δυναμικό αυτής της σχέσης. Σχολιάζοντας τα αποτελέσματα της έρευνάς τους στα ψυχιατρικά περιβάλλοντα αυτοί οι συγγραφείς επίσης επιστούν την προσοχή στις διαφορές συμπεριφοράς ανάμεσα σε δύο ομάδες ασθενών: η πρώτη ομάδα, σε ένα κτίριο με ξεχωριστά δωμάτια, δείχνει ένα πολύ μεγάλο εύρος διαπροσωπικών συμπεριφορών συγκριτικά με τη δεύτερη, σε ένα κτίριο με πολλούς ανθρώπους σε λίγα δωμάτια. Προχωρούν παραπέρα από το να σημειώνουν απλώς αυτά τα αντικειμενικά αποτελέσματα, και ψάχνουν για μια κατάλληλη, πρωταρχικά ψυχολογική ερμηνεία, μέσα από μια υπόθεση που τοποθετεί ειδική έμφαση στην “αντιληπτική” διάσταση.

Επιστρέφοντας στη χωρο-φυσική διάταξη με σκοπό να εξηγήσουν αυτές τις διαφορές στη συμπεριφορά, οι συγγραφείς πιστεύουν ότι τα ερευνητικά αποτελέσματά τους θα έδειχναν μια αντίθετη τάση σε ότι είχε αποκτηθεί εμπειρικά. Οι χώροι που στεγάζουν περισσότερους ανθρώπους θα έπρεπε να συνιστούν καταστάσεις ερεθισμού με μεγαλύτερη πιθανότητα κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Επομένως, μια πιο εύλογη εξήγηση αυτών των διαφορών λαμβάνει υπ' όψη διαφορετικούς περιορισμούς που τα άτομα διακρίνουν στις δύο περιπτώσεις που εξετάζονται σχετικά με την ευκαιρία / ελευθερία να υπάρχει η δυνατότητα επιλογής ανάμεσα σε μορφές προσωπικής - ιδιωτικής και / ή διαπροσωπικής - δημόσιας συμπεριφοράς. Στην ζητούμενη περίπτωση, οι συγγραφείς συμπεραίνουν ότι ο λόγος για τον οποίο παρατηρείται μεγαλύτερος αριθμός αλληλεπιδράσεων στην πρώτη μορφή δόμησης του χώρου (ατομικά δωμάτια) συνδέεται πρωταρχικά με την διάκριση ενός μεγαλύτερου αριθμού εναλλακτικών επιλογών συγκριτικά με αυτό που επιτρέπεται στην δεύτερη μορφή δόμησης του χώρου (πολλαπλά δωμάτια).

Αντίθετη με την αφαιρετική απλοποίηση στην οποία μπορεί να οδηγήσει μια αυστηρά φυσική προσέγγιση, αυτού του είδους η ερμηνεία στρέφει την προσοχή στα άτομα και στις διαδικασίες μέσα από τις οποίες αξιολογούν ενεργά το όλο περιβάλλον. Αυτή η υπόθεση ορίζει μια κεντρική θέση σε μια γνωστική ανάγκη, που θεωρείται τυπικά ανθρώπινη, να έχει εγγυηθεί εκείνη την “ελευθερία επιλογής” που μπορεί να ασκηθεί μόνο με την παρουσία μιας ποικιλίας εναλλακτικών επιλογών. Με αυτή την προ-

οπτική, η χωρο-φυσική διάταξη του περιβάλλοντος διευκολύνει διαπροσωπικές συμπεριφορές στο βαθμό που λαμβάνει υπ' όψη την αντίληψη των εναλλακτικών ευκαιριών και έτσι, του προσωπικού ελέγχου των επιλογών.

Σε αντίθεση με την πιο ντετερμινιστική και υλιστική προσέγγιση που κυριαρχεί σ' αυτού του είδους τις έρευνες, η προηγούμενη ερμηνεία σχιαγραφεί μια σχέση ατόμου - φυσικού περιβάλλοντος στην οποία το άτομο παίζει έναν ενεργό, όχι μόνο δευτερεύοντα ρόλο. Το περιβάλλον γίνεται συγγενές σε σχέση με τη συμπεριφορά μάλλον εξαιτίας των γενικών του χαρακτηριστικών του χώρου παρά εξαιτίας εκείνων που σχετίζονται με τα μεμονωμένα συστατικά μέρη του.

Απ' αυτή την άποψη, η προσοχή που αφιερώνεται στην ανθρώπινη συμπεριφορά είναι επικεντρωμένη αποκλειστικά στις γνωστικές ανάγκες για προσωπικό έλεγχο και έτσι, στη δυναμική ψυχολογικών διαδικασιών που αφορούν πρωταρχικά την προσωπική διάσταση.

Αφού εισάγεται μια διαφορετική προοπτική, η υπόθεση του "προσωπικού ελέγχου" συμβάλει στην δημιουργία νέων πεδίων για έρευνα. Στην πραγματικότητα, αυτή η υπόθεση λαμβάνει υπ' όψη την ερμηνεία πολλών μορφών περιβαλλοντικής συμπεριφοράς.

Όπως επίσης θα φανεί παρακάτω σ' αυτή την κριτική, η λειτουργία της θεωρητικο-μεθοδολογικής αναφοράς, η οποία έχει συχνά αποδοθεί σ' αυτή την υπόθεση, εκφράζει την εμμονή ενός πρωταρχικά ατομικιστικού προσανατολισμού σε διάφορα ερευνητικά θέματα. Γενικότερα υποδεικνύει την αβεβαιότητα και δυσκολία της Π.Ψ. να κινηθεί προς την δηλωμένη της πρόθεση να αντιμετωπίσει συγκεκριμένα προβλήματα χρησιμοποιώντας μια πιο ξεκάθαρη ψυχο-κοινωνική προοπτική.

1.2. ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΚΑΙ ΧΩΡΟΣ

Παρ' όλο που διατηρεί την διάσταση του χώρου του φυσικού περιβάλλοντος ως το κέντρο του ενδιαφέροντός της, η έρευνα για την ανθρώπινη συμπεριφορά του χώρου έχει κινηθεί προς σκοπούς —και χρησιμοποιήσει προσεγγίσεις— συχνά πολύ διαφορετικούς από εκείνους που χαρακτηρίζουν την περιοχή έρευνας που περιγράφηκε προηγουμένως.

Στην πραγματικότητα, στην έρευνα που αφορά την "συμπεριφορά του χώρου" η αντικειμενική διάταξη του χώρου θεωρείται όχι μόνο ως το υπόβαθρο της περιβαλλοντικής συμπεριφοράς αλλά επίσης ως μια έκφραση των χρήσεων που κάνουν οι άνθρωποι στο χώρο. Σ' αυτή την περίπτωση, η προσοχή στρέφεται προς τις σύνθετες λειτουργίες που μπορούν να έχουν οι συμπεριφορές του χώρου στην σχέση ανάμεσα σε άτομα και περιβάλλοντα

παρά εστιάζεται στις αντιδράσεις που συνδέονται με συγκεκριμένες οργάνωσεις του χώρου.

Αυτή η περιοχή της έρευνας στοχεύει στο να ξεκαθαρίσει τις σημασίες που μπορούν να λάβουν οι συμπεριφορές κυρίως στη δυναμική των κοινωνικών σχέσεων παρά έρευνα τις παρατηρήσιμες εκβάσεις αυτών των συμπεριφορών.

Στην πραγματικότητα, οι μελέτες για τη συμπεριφορά του χώρου έχουν τις ρίζες τους τόσο στην ηθολογία (ethology), που παραδοσιακά ενδιαφέρεται για την ζωική συμπεριφορά μέσα στο φυσικό - γεωγραφικό χώρο, όσο και στην ανθρωπολογία, που ενδιαφέρεται για την ανακάλυψη των πολιτισμικών σημασιών που οι διάφοροι τρόποι χρήσης του περιβαλλοντικού χώρου μπορούν να λάβουν, ιδιαίτερα στα συστήματα συναλλαγής - επικοινωνίας ρυθμίζοντας τη λειτουργία των συγκεκριμένων κοινωνικών πλαισίων.

Το γεγονός ότι οι εξελίξεις σ' αυτή την περιοχή της περιβαλλοντοψυχολογικής έρευνας έχουν δώσει μια κεντρική θέση σε αρκετές σχετικές ερωτήσεις συμβαίνει ίσως επίσης εξαιτίας των πολλών προτάσεων που προβάλλονται από αυτούς τους επιστημονικούς κλάδους. Τα ερωτήματα τίθενται κυρίως όσον αφορά τις λειτουργίες που η διάσταση του χώρου μπορεί να πραγματώσει με τον ορισμό θέσεων σχετικής εγγύησης / απόστασης ανάμεσα στα άτομα και στα είδη των μηνυμάτων που στέλνονται στον περιβάλλοντα κοινωνικό χώρο μέσα από τον ορισμό των γεωγραφικών ορίων του χώρου.

Παρ' όλο που είναι ταξινομημένες σε τρεις ξεχωριστές κατηγορίες δηλαδή, "προσωπικός χώρος" (personal place), εδαφικότητα (territoriality) και ιδιωτικότητα (privacy), ένα μεγάλο μέρος της έρευνας για την ανθρώπινη συμπεριφορά του χώρου μπορεί εύκολα να αποδοθεί στην κοινή προοπτική να εξετάζονται οι σημασίες που υπάρχουν ανάμεσα στα φυσικά συστατικά του χώρου και στη διαπροσωπική - κοινωνική διάσταση της συμπεριφοράς.

Μια εικόνα αυτών των τριών περιοχών δείχνει πως αυτά τα είδη σημασιών έχουν πολύ συχνά συνδεθεί με την ψυχολογική λειτουργία του "ελέγχου" ή της προσωπικής "άμυνας" και πως αυτό έχει περιορίσει τις ενδεχόμενες εξελίξεις της έρευνας στις περιοχές του προσωπικού χώρου και της εδαφικότητας. Αυτό αφορά τους περιορισμούς οι οποίοι, εκτός από το να δείχνουν την ανάγκη για πιο κατανοητές θεωρητικές αναφορές, έχουν δώσει ένα κίνητρο για στοχασμό οδηγώντας στην σχιαγράφηση καινούργιων προοπτικών έρευνας.

Οι ενδείξεις που ανακύπτουν από την μελέτη της ιδιωτικότητας είναι

εξαιρετικά σημαντικές. Θεωρητικές προτάσεις έχουν εξελιχθεί οι οποίες, από τη μια μεριά, είναι πιο σαφείς για την πολυπλοκότητα των σχέσεων που μπορεί να συνδέουν το χώρο και τη συμπεριφορά: από την άλλη μεριά, φαίνονται εξαιρετικά υποσχόμενες σε σχέση με τον σκοπό να ενοποιηθούν αναφορές ώστε να χρησιμεύσουν σαν οδηγός για ολόκληρη την περιοχή της έρευνας που αφορά την ανθρώπινη συμπεριφορά του χώρου.

Προσωπικός χώρος. Έναν πρώτο χαρακτηρισμό που μπορεί να λάβει η ανθρώπινη συμπεριφορά σε σχέση με την διάσταση του χώρου του περιβάλλοντος είναι, επομένως, αυτό που οι περιβαλλοντικοί ψυχολόγοι έχουν αναγνωρίσει επικεντρώνοντας την προσοχή στο χώρο που άμεσα περιβάλλει το άτομο. Αυτή είναι η περιοχή η οποία, σύμφωνα με τον Sommer, έχει “αόρατα όρια που περιβάλλουν το σώμα του ατόμου, μέσα στα οποία δεν μπορούν να εισέλθουν εισβολείς” (1969, σελ. 26). Αυτή την περιοχή ορίζει “ως προσωπικό χώρο” (Sommer, 1959).

Ο όρος “προσωπικός χώρος” έχει υιοθετηθεί για να υποδείξει το συγκεκριμένο χώρο της έρευνας που περιλαμβάνει ένα τεράστιο αριθμό συμμετοχών και συγκεκριμένα εμπλέκεται στην μελέτη των μοντέλων συμπεριφοράς που υιοθετούν οι άνθρωποι προκειμένου να προσδιορίσουν τα όρια του χώρου που διατηρούν στις επαφές με άλλους, ρυθμίζοντας την “απόσταση” που τους χωρίζει.

Στις αρχικές της εμπειρικές εφαρμογές, η έννοια του προσωπικού χώρου πρωταρχικά εξέφραζε την ηθολογική προσέγγιση, κληρονομημένη από συγκριτική έρευνα στη ζωική και ανθρώπινη συμπεριφορά. Ξεκινώντας με τις μελέτες του Sommer, δόθηκε έμφαση στην αμυντική λειτουργία που πραγματοποιείται από μηχανισμούς για τη ρύθμιση της απόστασης, αλλά πάνω απ’ όλα στην ιδέα ότι ο χώρος που προσδιορίζει αυτή την απόσταση τείνει να διατηρείται από το άτομο, υποδεικνύοντας σχεδόν ένα είδος μόνιμης “εδαφικότητας”. Απ’ τη μια, αυτές οι συλλογιστικές προτάσεις τείνουν να σκιαγραφήσουν μια πρωταρχικά επενεργό έννοια χρήσης και ελέγχου του χώρου. Απ’ την άλλη, αντιπαραβάλλονται με την συχνή μεταβλητότητα που η λειτουργία των ανθρώπινων μηχανισμών του χώρου μπορεί να αναλάβει σε σχέση με διάφορους τύπους περιβαλλοντικών σκηνικών και παράγοντες που έχουν να κάνουν με καταστάσεις και σχέσεις.

Αναλύοντας τύπους συμπεριφοράς του χώρου, οι μελέτες δείχνουν ότι οι άνθρωποι τείνουν να διατηρούν μεγαλύτερη απόσταση τόσο όταν ο φυσικός χώρος του περιβάλλοντος είναι πολύ στενός (Davies & Swaffer, 1971) όσο και όταν τα άτομα αλληλεπηρεάζονται μέσα σε περισσότερο “ανταγωνιστικά” παρά “συνεργασιακά”, πλαίσια σχέσεων. (Sommer 1969).

Αυτές οι απλές ενδείξεις επίσης επιστούν την προσοχή στην πρωταρχική

λειτουργία της διαπροσωπικής σχέσης, που πάντα επιτυγχάνεται με την απόσταση, ξεκινώντας απ' το γεγονός ότι είναι δυνατό να οριστεί η ύπαρξη ενός προσωπικού χώρου μόνο με την παρουσία μιας αλληλεπίδρασης μεταξύ τουλάχιστον δύο ατόμων. Στην πραγματικότητα, οι εξελίξεις που αυτή η περιοχή της περιβαλλοντο-ψυχολογικής έρευνας έχει καταγράψει στο χρόνο είναι πρωταρχικά συνδεδεμένες με την κεντρικότητα που αναγνωρίζεται σ' αυτού του είδους τη λειτουργία.

Όπως ήδη σημειώθηκε, αυτή η περίπτωση έχει παραδοσιακά ελκύσει την προσοχή σε περισσότερους από έναν επιστημονικούς κλάδους και έτσι, παρέχει πολλές περιγραφές. Η πολιτισμική ανθρωπολογία έχει προσφέρει τις αποτελεσματικότερες συμβολές τόσο όσον αφορά την συστηματική σκέψη όσο και την εμπειρική έρευνα. Από την άποψη αυτή είναι απαραίτητο να παρατεθούν τα κλασσικά έργα του Hall. (1959, 1963, 1966). Ενδιαφερόμενος να μελετήσει τις λειτουργίες και τα νοήματα του χώρου που οι άνθρωποι παρεμβάλουν μεταξύ τους “στην διεξαγωγή των καθημερινών συναλλαγών”, ο Hall σαφώς χρησιμοποιεί τον όρο “διαπροσωπική απόσταση” και θεωρεί την διάσταση του χώρου αυτών των συμπεριφορών ως ένα πρωταρχικά “επικοινωνιακό” φαινόμενο. Στην πραγματικότητα, η απόσταση δίνει πληροφορίες και στους συμμετέχοντες και σ' έναν εξωτερικό παρατηρητή για τα ποιοτικά χαρακτηριστικά μιας συνεχούς αλληλεπίδρασης (Hall, 1959). Σκιαγραφεί ένα φαινόμενο το οποίο, περιλαμβάνοντας το γνωστικό συστατικό καθώς και το συστατικό της συμπεριφοράς, υποδηλώνει επίσης μια ενεργό θέση για το άτομο. Γι' αυτόν το λόγο, και όμοια με το ότι έχει σκιαγραφηθεί από μελέτες για τη μη-λεκτική επικοινωνία, οι τύποι συμπεριφοράς που σχετίζονται με τη διατήρηση του προσωπικού χώρου είναι ανοιχτοί σε μια ανάλυση απαραίτητα δυναμικότερων υποθέσεων. Οι προτάσεις των Argyle & Dean (1965) είναι ένα παράδειγμα. Σύμφωνα μ' αυτούς, η χρήση του χώρου στη ρύθμιση της διαπροσωπικής απόστασης εξυπηρετεί το σκοπό της ισορρόπησης των αντίθετων επιθυμιών: να έρχονται σε επαφή ή να αποφεύγουν το άλλο άτομο.

Μέσα απ' αυτήν την προοπτική, η χρήση του χώρου από τα άτομα βρίσκεται στο κέντρο της προσοχής και όπως ο Gifford (1987) έχει επισημάνει, ο χώρος από μόνος του λαμβάνει το διπλό νόημα του δείκτη και του συγκροτημένου συστατικού των διαπροσωπικών σχέσεων.

Συνθέτοντας τις εργασίες του σ' αυτό το θέμα μέσα από την έννοια της “προξενικής”, ο Hall (1963) έχει επισημάνει πολλές απόψεις που είναι επίσης συγγενείς από μια ψυχολογική προοπτική της ανάλυσης. Στην πραγματικότητα, εξετάζοντας την ανάγκη να συνδεθεί αυτή η συγκεκριμένη κατηγορία της συμπεριφοράς του χώρου με την οργάνωση του φυσικο -

περιβαλλοντολογικού χώρου, έχει καθορίσει μια διαφοροποίηση ανάμεσα σε τρεις τύπους / βαθμούς αυτής της οργάνωσης: το σταθερό, που εντοπίζεται στο σκηνικό του κατασκευασμένου περιβάλλοντος, όπως πόλεις, κτίρια, σπίτια και δωμάτια· το ημι-σταθερό που αποτελείται από κινητά αντικείμενα, όπως η επίπλωση· και το άτυπο που σκιαγραφείται από τις αποστάσεις που διατηρούν τα άτομα στις συναντήσεις τους με άλλους.

Εντούτοις, με την προοπτική του Hall (1966), αυτή η διαφοροποίηση δε γίνεται μια πρόταση που περιορίζει την ανάλυση προς την αντικειμενική άποψη της διάστασης του χώρου. Ο Hall θεωρεί εξίσου κεντρική τη μελέτη τόσο του πώς οι άνθρωποι χρησιμοποιούν εκείνο το χώρο όσο και του πώς τον αντιλαμβάνονται. Η έρευνα και η σκέψη του πρωταρχικά ασχολούνται με την “άτυπη οργάνωση”. Εξαιτίας του ενδιαφέροντός του για το ρόλο που παίζουν οι πολιτισμικοί παράγοντες, ο Hall θεωρεί τα διάφορα μοντέλα ελέγχου του χώρου που προβάλλουν από τις διαπολιτισμικές (cross - cultural) συγκρίσεις ως διαφορετικές στρατηγικές που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να εκτελέσουν ανάλογες λειτουργίες. Με βάση αυτές τις συλλογιστικές προτάσεις, αυτός διαγράφει μια τυπολογία “ζωνών ή χώρων διαπροσωπικής απόστασης” που εξετάζει την έκφραση διαφορετικών κατηγοριών ή “φάσεων” στις οποίες μπορούν να αναζητηθούν οι ανθρώπινες σχέσεις: “στενά προσωπική”, “προσωπική”, “κοινωνική” και “δημόσια” (Hall, 1966).

Επίσης περιλαμβάνοντας ένα ποσοτικο-μετρικό ορισμό των αποστάσεων, αυτή η τυπολογία διακινδυνεύει να επαναπροσδιορίσει μια μάλλον στατική άποψη του προβλήματος. Και ίσως να μην είναι απλώς τυχαίο ότι κρίσιμες θέσεις έχουν προκύψει στην Π.Ψ. απ’ αυτήν την άποψη. Αρκετοί συγγραφείς έχουν επιστήσει την προσοχή ιδιαίτερα στην ιδιότητα του “συνεχούς” (property of continuum) που πρέπει να αποδοθεί στην διαπροσωπική απόσταση.

Παρ’ όλο που η πρόταση του Hall έχει επικριθεί, αρκετές σημαντικές κριτικές έχουν ξεκάθαρα επισημάνει τη χρησιμότητα / εγκυρότητά της. Στην πραγματικότητα, φαίνεται να προσφέρει αρκετές ενδείξεις που δεν έχουν ολοκληρωτικά ερευνηθεί από την περιβαλλοντο-ψυχολογική έρευνα, όπως ο ρόλος των γνωστικών διαδικασιών στον ορισμό του προσωπικού χώρου (Evans & Howard 1973, Gifford & Price 1979).

Σε σχέση με την εμπειρική έρευνα, το ενδιαφέρον που έχουν αφιερώσει οι περιβαλλοντικοί ψυχολόγοι στη σχέση μεταξύ προσωπικού χώρου και κατασκευασμένου περιβάλλοντος έχει πρωταρχικά καθοδηγηθεί από τον σκοπό να προσδιορισθούν οι καλύτερες διαρρυθμίσεις για την επίπλωση σ’ εκείνη τη μορφή περιβάλλοντος· δηλαδή, να επιβεβαιωθεί ποιές αντικειμενικές διαρρυθμίσεις συνιστούν τις πιο κατάλληλες λύσεις για να δι-

ευκολυνθεί η διατήρηση του προσωπικού χώρου και / ή να προδιατεθεί η δυνατότητα ρύθμισης της διαπροσωπικής απόστασης μεταξύ των αντίστοιχων χρηστών. Η μελέτη πολλών δημόσιων κτιρίων, όπως βιβλιοθήκες, αίθουσες αναμονής αεροδρομίων, σχολεία, γραφεία και εστιατόρια, έχει πραγματοποιηθεί. Ιδιαίτερη προσοχή αφιερώθηκε αρχικά στα ψυχιατρικά νοσοκομεία, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Οι μελέτες που πραγματοποιήθηκαν σ' αυτή την περιοχή από τον Osmond (1957) έχουν προσφέρει αρκετά μεθοδολογικά σημεία αναφοράς που έχουν χρησιμοποιηθεί στην έρευνα άλλων τύπων περιβάλλοντος.

Ο Osmond ενδιαφέρθηκε κυρίως για την αναγνώριση των χαρακτηριστικών του κατασκευασμένου περιβάλλοντος που ευνοούν ή εμποδίζουν την κοινωνική αλληλεπίδραση. Δημιούργησε τους όρους "sociopetal / socio-fugal" για να διακρίνει περιβάλλοντα στα οποία η φυσική διαρρύθμιση της λειτουργικής επίπλωσης (για παράδειγμα, η τοποθέτηση των καθισμάτων) παρέχει ή δεν παρέχει στα άτομα ευκαιρίες για διαπροσωπική επαφή (καθισμένοι μπροστά από κάποιον ή, αντιστρόφως, καθισμένοι πίσω από κάποιον).

Η έννοια (θετική / αρνητική) που δόθηκε από τον Osmond στους δύο όρους προέρχεται από την θεραπευτική λειτουργία που η κοινωνική επαφή αναλαμβάνει για τους ψυχιατρικούς ασθενείς. Όταν οι ίδιοι διακεκριμένοι όροι υιοθετούνται για την ερεύνηση του ζητήματος του προσωπικού χώρου, χάνουν τη θετική / αρνητική έννοια και γίνονται μια περιγραφική αναφορά. Από μια λειτουργική άποψη, ο Gifford επισημαίνει ότι οι φυσικές διαρρυθμίσεις δε μπορούν να θεωρούνται θετικές ή αρνητικές από μόνες τους, αλλά μάλλον σε σχέση με πρότυπα συμπεριφοράς που μπορεί να είναι σχεδόν κατάλληλα για τα συγκεκριμένα περιβαλλοντικά πλαίσια που ερευνούνται. Μ' αυτήν την έννοια, τα χωρο-φυσικά χαρακτηριστικά που εγγυώνται στα άτομα τη δυνατότητα να ελεγχθεί εύκολα (αυξάνοντας / μειώνοντας) την απόστασή τους από τους άλλους, γίνεται το κύριο θέμα της έρευνας.

Εντούτοις, αυτή η προοπτική φαίνεται εξαιρετικά πολύπλοκη. Πάνω απ' όλα παραμένει αγκιστρωμένη σε μια κυρίως ντετερμινιστική άποψη, ή, όταν δίνει έμφαση σε φυσικο-περιβαλλοντικές μεταβλητές φαίνεται να αμελεί άλλες (τόσο προσωπικές όσο και καταστασιακές - κοινωνικές) που είναι εξίσου σχετικές με το πρόβλημα.

Από την αρχή της δεκαετίας του 1970, αρκετοί συγγραφείς επισημαίνουν την ανάγκη να διεξάγονται μελέτες που συγκρίνουν την επίδραση των κυρίαρχων μεταβλητών στην διασκέδαση δια μέσου μιας "πολυπαραγοντικής ανάλυσης" για να αποκαλύψουν τις αμοιβαίες σχέσεις τους. (Evans & Howard 1973).

Παρ' όλα αυτά, πιο πρόσφατες κριτικές δείχνουν ότι τα εμπειρικά αποτελέσματα σε σχέση με τις αποκλίσεις στην διαπροσωπική απόσταση έχουν κυρίως αποκτηθεί εξετάζοντας απλές μεταβλητές όπως γνωρίσματα της προσωπικότητας, φύλο, ηλικία και κοινωνική θέση. Ειδικότερα, αυτά τα αποτελέσματα επισημαίνουν τις τάσεις των ανθρώπων να μεγεθύνουν τον προσωπικό τους χώρο, δηλαδή, να αυξήσουν τη σημασία της διαπροσωπικής απόστασης, τόσο με την αύξηση στην ηλικία, στον βαθμό της προσωπικής "ψυχρότητας" όσο και σε περιστάσεις άνισης κοινωνικής θέσης.

Σε σχέση με το γένος (φύλο), οι άνδρες έχουν περισσότερο την τάση να διατηρούν μεγάλο προσωπικό χώρο, κυρίως στις αλληλεπιδράσεις με άτομα του ίδιου φύλου (Lott & Sommer 1967, Gifford 1982). Αντιθέτως, η απόσταση τείνει να μειωθεί όταν η αλληλεπίδραση αφορά άτομα του άλλου φύλου, για να γίνει μικρότερη και από εκείνη που διατηρείται στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των γυναικών.

Τα πορίσματα αυτά επιστούν την προσοχή στις διασυνδέσεις που πρέπει πρώτα να υποθεθούν μεταξύ των διαπροσωπικών και κοινωνικών διαστάσεων της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Στην πραγματικότητα, όπως σημειώνει ο Altman (1975), οι σχέσεις που εντοπίζονται μεταξύ του προσωπικού χώρου και του φύλου φαίνεται να εκφράζουν διαφορές που συνδέονται περισσότερο με την διαφορετική κοινωνικοποίηση των δύο φύλων παρά με τα χαρακτηριστικά μιας βιολογικής φύσης. Επομένως, είναι λογικό, να περιμένουμε ότι διαφορετικές τάσεις μπορούν να βρεθούν σε διαφορετικά κοινωνικο-πολιτισμικά πλαίσια. Οι ενδείξεις που παρέχονται από την ανθρωπολογική έρευνα είναι ιδιαίτερες σημαντικές από αυτήν την άποψη, όχι μόνο επειδή τεκμηριώνουν την ύπαρξη διαφορών αλλά επίσης επειδή στρέφουν την προσοχή στην ανάγκη να ερευνηθεί πρώτα απ' όλα ο κόσμος των ιδεών, πεποιθήσεων και νοημάτων που βρίσκονται κάτω από την ανθρώπινη συμπεριφορά του χώρου.

Για να γεφυρώσουμε τη διαφορά που έχει υπογραμμιστεί από πολλούς συγγραφείς σ' αυτήν την περιοχή της έρευνας, είναι σημαντικό να κινηθούμε προς την μελέτη των συγκεκριμένων νοημάτων (γνωστικών - συμβολικών) που οδηγούν τα άτομα στη χρήση του χώρου.

Μετά από μια από τις πιο χρήσιμες ενδείξεις τόσο της ανθρωπολογικής έρευνας όσο και των πιο πρόσφατων προσανατολισμών της ψυχο-κοινωνικής έρευνας, η προσοχή θα έπρεπε να εστιαστεί στις κοινωνικές απόψεις αυτών των νοημάτων παρά να προσανατολίζει τις αναλύσεις προς την ανακάλυψη δια-ατομικών διαφορών.

Εδαφικότητα. Προφανώς δεν είναι δυνατό να μελετηθεί η διάσταση του χώρου της ανθρώπινης συμπεριφοράς χωρίς να εξεταστεί πού ακριβώς

βρίσκεται μέσα στο φυσικο-γεωγραφικό περιβάλλον. Στην πραγματικότητα, μια από τις κύριες κατευθύνσεις που ακολουθεί η ψυχολογική έρευνα είναι εκείνη που αφορά τη σύνθετη μονάδα του χώρου που καλείται “εδαφική περιοχή” (territory).

Ο όρος έχει πολλές σημασίες, τόσο στην τρέχουσα χρήση του στον καθημερινό λόγο όσο και στους εννοιολογικούς ορισμούς που διατυπώνονται για ερευνητικούς σκοπούς. Η πρώτη σημασία αφορά τον καθορισμό (είδη και βαθμοί) δεσμών που καθιερώνονται μεταξύ των ατόμων και των διαφορετικών τμημάτων του περιβαλλοντικού χώρου. Μ’ αυτήν την έννοια, ο κεντρικός ρόλος που παίζει η φυσικο-γεωγραφική διάσταση στον ορισμό της εδαφικότητας δεν μπορεί να διαχωριστεί από εκείνο των νοημάτων που οι περιβαλλοντικοί χώροι μπορούν ποικιλοτρόπως να λάβουν για τις συμπεριφορές των ατόμων.

Μόνο πρόσφατα έχει ανακύψει στη βιβλιογραφία μια σαφής θεώρηση αυτού του είδους της σημασίας. Στην πραγματικότητα, από την αρχή η πλειοψηφία των μελετητών έχουν αρχίσει από μάλλον αφαιρετικούς ορισμούς της “εδαφικής περιοχής” και της “εδαφικότητας”.

Σύμφωνα με έναν από τους πιο αντιπροσωπευτικούς ορισμούς, που πρότεινε ο Sommer, ο όρος “εδαφική περιοχή” υποδηλώνει “μια γεωγραφική περιοχή που είναι προσωποποιημένη ή σημαδεμένη (personalized or marked) κατά κάποιο τρόπο και που είναι προστατευμένη από καταπάτηση”. (1969, σελ. 33). Αυτό που είναι κεντρικό σ’ αυτόν τον ορισμό, όπως και σε πολυάριθμους άλλους που εντοπίζονται στη βιβλιογραφία (Brown, 1987), είναι η έννοια του αμυντικού διαχωρισμού, που επίσης τονίζεται με έμφαση στον ορισμό του “προσωπικού χώρου”. Πρόκειται για την ίδια έννοια που οι βιολογικές επιστήμες έχουν παραδοσιακά συνδέσει με τον έλεγχο των πόρων για επιβίωση και έχουν αναφερθεί σε αυτή για την ερμηνεία της εδαφικής συμπεριφοράς στα ζώα.

Στην πραγματικότητα, το μεγαλύτερο μέρος της περιβαλλοντο-ψυχολογικής έρευνας έχει τονίσει την “προσαρμοστική” λειτουργία της ανθρώπινης εδαφικότητας (Craik 1973, 1977) και έχει επικεντρωθεί στα πρότυπα της συμπεριφοράς του χώρου που οι άνθρωποι χρησιμοποιούν για να διατηρήσουν τον έλεγχο της δικής τους εδαφικής περιοχής και / ή να την προστατεύσουν από εισβολείς και παραβιάσεις.

Η ανθρωπολογική έρευνα έχει επίσης κινηθεί προς αυτή την κατεύθυνση. Με τη μελέτη της εδαφικότητας σε μια κοινωνία κυνηγού-συλλέκτη, οι ερευνητές την έχουν ερμηνεύσει ως ιστορική μαρτυρία των βιολογικών βάσεων της ανθρώπινης εδαφικής συμπεριφοράς. Εντούτοις, αν είναι αλήθεια ότι οι βιολόγοι ήταν οι πρώτοι που εγκατέλειψαν μια όμοια ερμηνεία, είναι

επίσης αλήθεια ότι οι ανθρωπολόγοι έχουν πάντα περισσότερο ξεκάθαρα δώσει έμφαση στα κοινωνικά πολιτισμικά και θρησκευτικά νοήματα που εμπλέκονται στην έννοια της εδαφικότητας και στην ανθρώπινη ανάλυση των εδαφικών συμπεριφορών (Tuan 1977).

Στην ψυχολογική έρευνα συχνά έχει επισημανθεί ότι, παρ' όλη την ευριστική λειτουργία της, μια αποκλειστικά προσαρμοστική - αμυντική ερμηνεία της εδαφικότητας είναι μάλλον αφαιρετική και, εν πάση περιπτώσει, είναι ανεπαρκές πλαίσιο για ανάλυση (Stokols 1978, Russel & Ward 1982). Ανεξάρτητα απ' αυτό, η προσοχή έχει πρωταρχικά αφιερωθεί στη μελέτη των φυσικών δεικτών που μπορούν να χρησιμοποιηθούν με διαφορετικούς τρόπους και να έχουν αποτελεσματικότητα για τον ορισμό των εδαφικών χώρων.

Όπως επισήμανε ο Pastalan (1970, σελ. 10), ακόμη και αν ξεκινήσουμε από έναν ορισμό της εδαφικότητας ως “οροθετημένο χώρο που ένα άτομο ή μια ομάδα χρησιμοποιεί και υποστηρίζει ως αποκλειστική περιοχή προστασίας”, η μόνη μελέτη των μορφών συμπεριφοράς που επιδεικνύεται από τα άτομα στη μελέτη της ανθρώπινης εδαφικότητας είναι άκρως περιοριστική. Στην πραγματικότητα, αυτός ο ορισμός κατηγορηματικά εμπλέκει τις διαδικασίες της “ψυχολογικής ταύτισης με ένα χώρο, που συμβολίζεται από στάσεις κτητικότητας και διατάξεις των αντικειμένων στην περιοχή” (ibid. σελ. 11). Μετά απ' αυτή τη συλλογιστική πρόταση, μια πιο παραγωγική ανάλυση της εδαφικότητας προτείνεται ως: η μελέτη των τρόπων με τους οποίους χώροι και πράγματα γίνονται τμήμα τόσο της ταυτότητας των ανθρώπων όσο και των κοινωνικών διαδικασιών στις οποίες αυτοί λίγο-πολύ άμεσα συμμετέχουν.

Στην πιο πρόσφατη βιβλιογραφία αυτή η προοπτική —ορισμένη από πολλούς συγγραφείς ως “κοινωνική” (για παράδειγμα, Brown, 1987)— φαίνεται να συναγωνίζεται τη βιολογική παράδοση. Το ενδιαφέρον για τη μελέτη των σχέσεων μεταξύ της εδαφικότητας και των χαρακτηριστικών του κοινωνικού πλαισίου είναι όλο και περισσότερο φανερό, καθώς επίσης και για την ανακάλυψη των λειτουργιών που μπορεί να εκτελέσει η εδαφικότητα στον ορισμό της προσωπικής και κοινωνικής ταυτότητας εκείνων που τη διαχειρίζονται (για παράδειγμα, μέσα από την ιδιωτικοποίηση του χώρου). Εντούτοις, η αλλαγή στην προοπτική που σημαδεύεται απ' αυτές τις νέες κατευθύνσεις σ' αυτήν την περιοχή της έρευνας, είναι ακόμα στην αρχή της. Αυτό είναι αλήθεια όχι μόνο εξαιτίας του ικανού αριθμού των μελετών που συνεχίζουν να προσεγγίζουν την εδαφικότητα από την άποψη της εισβολής / παραβίασης, αλλά επίσης εξαιτίας της κυρίαρχης αναφοράς σε υποθέσεις οριοθεσίας και τους τύπους συμπεριφοράς σε μια σχέση αιτίας - αποτελέσματος.